

Csicsay Alajos

Neves sivatagkutatók

Most fölöttébb nehéz választ el kerültem, mert el kellene döntenem, kivel kezdjem el a mondanivalómat. Elsőként talán Hérodotoszal, aki még az időszámítás előtti 4. században élt, és könyvében leírja a Kaszpi-tenger melléki száraz pusztaságokat? Aztán folytassam Strabón földrajzi íróval, aki a római Caius Aelius Gallus, Róma egyiptomi helytartójának – i. e. 26–24 között – a szolgálatába szegődött, majd a seregéhez csatlakozott, hogy a Vörös-tengeren átkelve elmerészkedjen velük felderíteni azt a karavánutat, amelyen a dél-arábiai Märibből az arany árával fölérő tömjént és mirhát egészen Gázáig? Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ezek az illóolajat tartalmazó, megszilárdult gyanták hevítéssel kellemes illatú gőzökké, égetéssel füstölőszerekké váltak, melyek a keresztény kultúrában is fontos szerepet játszottak. Egészen a 20. század közepéig használták őket a katolikus miséken. Mindkettő egy-egy fafajnak (*Boswellia serrata* és *Commiphora abyssinica*) a lehántott kérgéből nyerik. Állítólag őshazájukban, Jemenben ma is keresett árucikkek.

Ugorjunk át vagy kétezer évet, és hirtelen szembe találjuk magunkat az igazi sivatagkutató tudósokkal. Szinte természetes, hogy elsőként a világ legkiterjedtebb sivataga, a Szahara keltette fel az érdeklődésüket. Azaz, hogy nem éppen az övékét, hanem az európai nagyhatalmakét. Birtoklásáért elsősorban az angolok és a franciák vetélkedtek. Később csatlakoztak hozzájuk az olaszok és a németek. Szinte természetes, hogy a kutatók is e nemzetek fiai közül kerültek ki. Hogy el ne kalandozzak, kénytelen vagyok segítségül hívni régi ismerősünket, Balázs Dénes földrajztudóst, illetve a már általam többször is igénybe vett könyvét, *A sivatagok világát*, melynek a 202. oldalán említi meg Mungo Park (1771–1806) skót származású brit orvost. Ő a Brit Afrika Társulat megbízásából, ám nagyon gyér felszereléssel indult el Nyugat-Afrikába, hogy felderítse a Niger folyónak az útját, és közben feltérképezze Timbuktu város környékét. A párizsi székhelyű Sociétés de Géographie (Földrajzi Társaság) 10 000 frank jutalmat ígért annak az embernek, aki e feladatot teljesíti. Ez nagyon csábító összeg volt, viszont módfeletti nagy az ellenértéke. Ugyanis mielőtt Park visszaindulhatott volna második útjáról Európába, a bennszülöttek meggyilkolták. Hosszan lehetne sorolni azokat a merész tudósokat, akikre hasonló sors várt. Voltak közöttük geográfusok, botanikusok, zoológusok és többen az orvosok, meg persze kalandorok is. Egyikük például Friedrich Konrad Hornemann (1772–1801) német kutató volt, aki sok kalandozás után Tripoliban csatlakozott egy kereskedő karavánhoz, amelyik Szudánba tartott. Azt elérve Hornemann továbbment, de végül nyoma veszett. Feltehetően ő volt az első európai, akinek sikerült keresztben átszelnie a Szaharát.

1. kép: Mungo Park

Forrás: <https://www.historic-uk.com>

A keleti birodalmak, akárcsak a nyugat-európaiak, szintén terjeszkedtek, csak ők Dél- és Kelet-Ázsia felé. Kutatóik közül kiemelkedett a kozák származású orosz Nyikolaj Mihajlovics Przsevalszkij (1839–1888), aki képzett katonaként kiérdemelte a tábornoki rangot. Részt vett ugyan egy lengyel felkelés elfojtásában, viszont „1864-ben a földrajz tárgy oktatója lett a varsói kadétiskolában. 1967-ben elérte, hogy szolgálatra áthelyezzék Irkutszkba, a Kelet-szibériai Katonai Körzetbe. Innen a Cári Orosz Földrajzi Társaság közbenjárásával kétévi kiküldetést kapott, hogy bejárja az Usszuri folyó medencéjét. Ez volt az első jelentős expedíciója. A következő években négy jelentős expedíciót vezetett Közép- és Belső-Ázsiába. 1870-ben expedícióján átszelte a Góbi-sivatagot, eljutott Pekingbe, majd felfedezte a Jangce felső folyását. 1872-ben eljutott Tibet északi részébe. Utazása során 7000 négyzetmérföldet térképezett fel (1 négyzetmérföld – 2,589 988 km²) – viszont ami nekem (Cs. A.), biológia szakos tanárnak lényeges –, összesen 5000 növényt, 1000 madarat, 3000 rovar, 70 hüllőt és 130 emlőst gyűjtött. 1876–1877-ben keresztülutazott Kelet-Turkesztánon és eljutott a Lop-nórhoz” (web 1). (Lop-nor a Lop-sivatagnak egykori lefolyástalan, óriási sós tava volt, ami mára teljesen kiszáradt, és nem egyszer másutt újra létrejött). Természetes, hogy a rengeteg élőlény alatt, melyeket Przsevalszkij összegyűjtött, csupa egyedeket kell értenünk. Nyilván mindet elküldte a szentpétervári természettani múzeumnak, hogy ott tanulmányozzák őket. Ez egyébként kezdettől fogva minden kutató számára elvárt kötelesség volt, hogy a világot járva számot adjon felfedéseiről, és még visszaérkezése előtt tárgyi bizonyítékokat juttasson haza, az őt megbízó tudós társaságoknak.

2. kép: A Przsevalszkij-ló

Forrás: Csobán Péter/ Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság Pentezugi Rezervátum

Przsevalszkijnek sikerült fellelnie többek között a vadon élő kétpúpú tevék, a vad jakok csordáit és a róla elnevezett Przsevalszkij-ló méneseit is. E vadlovat róla nevezték el *Equus ferus przewalskii*-nak. (A lovak fejlődéstörténetéről és benne a genetikájukról majd egy későbbi fejezetben szeretnék írni, mert ez igencsak bonyolult és izgalmas téma.) Annyit azonban most is elárulok, hogy Przsevalszkijnek ugyancsak, mint sok más világkutatónak, fiatalon, 49 éves korában ért véget az élete. Őt ugyan nem ellenséges emberek mint nem közjük tartozó idegent ölték meg, hanem a *Salmonella typhi* nevű baktérium, ami a hastífusznak az okozója. Neki az volt az utolsó feladata, hogy kutassa fel Kína és Kirgizisztán közötti hegyvidéket, de mielőtt a csapatával nekiindultak volna e munkának, a Karakol nevű folyó mellett ütöttek tábor. Hiába figyelmeztették őt kísérői, a folyó forralatlan vizével ne próbálja meg oltani szomját. Nem hallgatott rájuk, és ez okozta a vesztét. Egyik turistautamon, az akkori Leningrádban, szerencsém volt látni azt a monumentális szobrot, amelyet maga a cár állíttatott az emlékére.

Przsevalszkij munkáját, ha úgy tetszik, a tőle 26 évvel fiatalabb svéd földrajztudós, Sven Hedin (1865–1952) folytatta. Közép-ázsiai felfedező útjai során amellet, hogy kitűnően rajzolt, már értékes fényképfelvételeket is készített, és földrajzi felfedezései mellett sok más érdemet is szerzett magának. Erről tanúskodnak, hogy a Hold egyik kráterét róla nevezték el, meg jó néhány élőlényt is, mint például egy, a tárnicsfélék közé tartozó *Gentiana hedini*-t, valamint kétféle bogár-, egy lepke- és egy pókfajt. Ő vizsgálta tovább a Przsevalszkij által megtalált Lop-sivatagi rejtélyes tavat, a Lop-nórt (web 2).

3. kép: *Gentiana hedini*
 Forrás: <https://powo.science.kew.org/>

A róla elnevezett növény nevét megint csak azért emelem ki, mert amelyikre Hedin ráakadt, az nálunk, a Gentianák (tárnicsfélék) közé tartozó – egykor közkedvelt, de ma már kevesek által ismert gyógynövénycsoportnak, a több fajt számláló ezerjófűnek a közeli rokona. A gyógynövények pedig ősidők óta kulcsszerepet játszottak, a sokféle belső fertőzést vagy/és külső sérülést szenvedett emberek egészségének a helyreállításában. Ezért szinte elkerülhetetlen, hogy majd egy külön fejezetben ne foglalkozzunk velük.

Bármilyen furcsa (vagy inkább törvényszerű), de Przsevalszkij és Sven Hedin rövid bemutatása révén jutottunk el a magyar sivatagkutatókhoz. Ugyanis állítólag Hedin felfedezései inspirálták Stein Aurél (1862–1943) magyar származású Kelet-kutatót, hogy expedíciót vezessen a Góbi-sivatagba. Stein Pest-Budán született, iskoláit szülővárosában, majd Németország és Anglia különböző egyetemein végezte. Befejezésük után Indiában, a brit adminisztrációnál kapott állást, kezdetben hivatalnokként, később mint tanár több indiai egyetemen is oktatott. Ő nem növényeket és állatokat gyűjtött, hanem régészeti tárgyakat és kéziratokat a British Museum részére, ugyanis a szakmája szerint bölcsész volt. Élete során négy expedíciót vezetett Belső-Ázsiába, első kettőt a Takla Makán, a világ legnagyobb (270 000 km²) homoksivatagának déli, majd az északi szegélyeire. De ugyan miért éppen oda? Mert ott található a sok titkot rejtő romvárosok. Szerencséje volt, mert a dunhuangi Ezer Budha Barlangteplomokban óriási kéziratgyűjteményre bukkant. Felfedezéseit azzal méltányolták, hogy angol főnemesi rangra emelték, ezért a hivatalos neve Sir Marc Aurel Stein. Kettős állampolgársága volt, magyar és angol, az MTA pedig a tiszteletbeli tagjai közé választotta. Élete 80 éves korában Kabulban ért véget. Zsidó származású lévén mégis az ottani keresztény temetőben helyezték őt örök nyugalomra.

4. kép: Stein Aurél

Forrás: <https://konyvtar.mta.hu/>

Világutazókról, akik a sivatagokat is bejárták, kutatták az élővilágukat, az ott élő népek (rasszok) életmódját, történetét, nyelvét, kultúráját, szokásaikat, miáltal rengetek meglepő dolgot fedeztek fel, gyűjtöttek össze, és mindazokat dokumentálták, megannyi könyvet írtak. Közéjük tartozik Lacza Tihamér (1948–) szlovákiai magyar tudománytörténeti íróinak, a 2003-ban megjelent *Utazók, felfedezők, hódítók, kalandorok könyve* is, melynek már a címe is jelzi, hogy nem mindennapi olvasmány. Megítélésem szerint ez nem egy egyszerű ismeretterjesztő munka, hanem olyan tudományos értekezés, ami fölöttébb sokrétű, egymással összefüggő, gazdag tényanyag, rengeteg információt tartalmazó kézikönyv. Ami külön érdekessége, egyik fejezetében – a 109–113. oldalon – egy híján másfélszáz, e tekintetben magyar kiválóságot mutat be. Azonban hiába kerestem köztük Balázs Dénest, akinek a munkái nálam kulcsszerepet töltenek be, nem találtam. Aztán restelkedve rá kellett jönnöm, hogy Lacza Tihaméron nem lehet kifogni. Az említett könyvéhez felhasznált irodalmi művek között ott szerepel Balázs Dénesnek minden munkája, sőt egy ráadás is, az 1993-ban megjelent *Magyar utazók lexikona*, melybe okvetlenül kellett, hogy ő is belekerüljön (Lacza, 2023).

A sivatagok világa című munkájában Balázs Dénes is külön figyelmet fordít a magyar kutatóknak, akik közül nem mindegyik volt kizárólag sivatagkutató. Más-más célok vezérelték őket, hogy messzi tájakat bebarangoljanak és felfedezéseikkel gazdagítsák valamelyik tudományágnak a történetét. Csak a szót szaporítanám, ha mindet felsorolnám, viszont ami valószínűleg nem csak nekem értékes dokumentum, hogy e könyvének a 219. oldalán hat ázsiai utazóról, nevezetesen Almásy Györgyről, Déchy Mórról, Cholnoky Jenőről, Sven Hedinről, Vámbéry Árminről és Lóczi Lajosról közöl egy közös fényképfelvételt, akik 1903-ban Lóczy Lajosnál gyűltek össze egy baráti találkozóra (Balázs, 1982).

5. kép: Cholnoky Jenő, Almásy Sándor, Déchy Mór,
Lóczy Lajos, Vámbéry Ármin, Hedin Sven

Forrás: Balázs Géza: A sivatagok világa

Felhasznált irodalom

Balázs Dénes (1982): *A sivatagok világa*. Budapest, Mór Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.

Lacza Tihamér (2003): *Utazók, felfedezők, hódítók, kalandorok*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

web 1 = https://hu.wikipedia.org/wiki/Nyikolaj_Mihajlovics_Przsevalszkij (Letöltés ideje: 2025.10.10.)

web 2 = https://hu.wikipedia.org/wiki/Sven_Hedin (Letöltés ideje: 2025.10.10.)